

**ПРИЧИНИ ПОШИРЕННЯ ТІНЬОВОЇ ЕКОНОМІКИ В УКРАЇНІ ТА
ЗАСОБИ УСУНЕННЯ ДЕРЖАВОЮ ПОЗАРИНКОВИХ ФОРМ ВПЛИВУ
НА ПІДПРИЄМНИЦЬКИЙ СЕКТОР**

**THE PROPAGATIONS REASONS OF THE SHADOW ECONOMY IN
UKRAINE AND TOOLS OF GOVERNMENT REMOVAL THE NOTMARKET
INFLUENCE TO THE BUSINESSMAN'S SECTOR**

Біла І. С., Швед Т. В.,
Національний університет харчових технологій
Bila I. S., Shved T. V.,
National university of the food industry

В даній статті розглядаються проблеми впливу тіньової економіки на підприємницький сектор України. Означена ситуація обумовлена недостатньо ефективною діяльністю держави та економічною інерцією державної політики, а також неправомірною та корумпованою діяльністю представників державних органів влади. У зв'язку з цим, спрямування державного регулювання на усунення негативних форм впливу на підприємництво видається незаперечним.

This article is about the negative influence of shadow economy to the enterprise activity. The author assigns the main reasons of this phenomenon in ukrainian economy. In this connection the role of the state regulation increase.

Ключові слова: тіньова економіка, державне регулювання, криміналізація суспільства, підприємницький сектор.

Key words: shadow economy, the state regulation, criminalization of the society, the businessman's sector.

Вступ. Функціонування підприємницького сектору пов'язано з різними формами впливу на нього з боку інших економічних суб'єктів. Держава як суб'єкт суспільних відносин має на меті направляти та підтримувати діяльність інших суб'єктів ринку, однак, така взаємодія обумовлена необхідністю корегувати економічну дійсність шляхом встановлення вимог та обмежень. Наявність таких вимог і обмежень, як зазначають дослідники, є необхідною умовою існування тіньової економіки і різних видів девіацій в економічному житті країни. Адже порушення правил гри, вимог, заборон та обмежень економічними суб'єктами лежить в основі виникнення та існування будь-якої тіньової економічної діяльності. Чим інтенсивнішими є вимоги та обмеження держави до економічної діяльності, тим ширшим є простір потенційних можливостей для розвитку тіньової економічної діяльності [8, с. 21 – 31]. Однак, з іншого боку, чим суперечливішою, менш інтенсивнішою та чіткою є позиція держави щодо порушень своїх вимог економічними суб'єктами, тим більший є рівень тінізації економіки.

Отже, за умов наявності різноманітних проявів тіньової економіки на підприємницьку активність, діяльність держави має бути спрямована на усунення позаринкових форм впливу на суб'єктів господарювання через ліквідацію тіньового сектору, боротьбу з корупцією та криміналізацією суспільства.

Постановка завдання. Проблема боротьби держави з тіньовою економікою та подолання негативних наслідків даного феномену на підприємницький сектор має надзвичайно важливе теоретичне та практичне значення. Актуальність цієї проблеми обумовлена тим, що її дослідження дасть змогу створити можливості для прискорення розвитку економіки, спрямувати зусилля держави на всебічне стимулювання зростання обсягів національного виробництва в Україні, що в кінцевому підсумку призведе до створення максимальної прозорості та врегульованості економічних відносин у суспільстві.

Проблемами, причинами та наслідками тіньової економіки займаються такі вчені-економісти, як В. Бородюк, С. Головін, І. Мазур, В. Мандибура, П.

Круш, В. Ортинський, В. Предборський, О. Турчинов, А. Шохін та інші. В своїх працях дослідники обґрунтовують причини значної тінізації економіки України, в тому числі корупції та криміналізованості суспільства, що пов'язані, з одного боку, з недостатньо ефективною діяльністю держави та економічною інерцією державної політики, а, з іншого боку, з неправомірною, корумпованою та криміналізованою діяльністю самих же представників державних органів влади. Однак, означений феномен потребує подальшого дослідження, особливо в питаннях наслідків, способів подолання та усунення негативного їх впливу на підприємницький сектор економіки України.

Отже, метою даної статті є дослідження різноманітних проявів тіньової економіки на підприємницьку активність, напрямів реалізації діяльності держави на усунення позаринових форм впливу на суб'єктів господарювання через ліквідацію тіньового сектору, боротьбу з корупцією та криміналізацією суспільства.

Результати дослідження. Тіньова економіка у різних масштабах існує практично у всіх економічних системах, а багатогранність її форм розширюється пропорційно рівню розвитку суспільних відносин та визначається специфічністю того чи іншого етапу економічного розвитку країни, національними традиціями та можливістю держави протидіяти їй.

Тіньова економіка є складним соціально-економічним явищем, представленим сукупністю неконтрольованих і нерегульованих як протипраних, так і законних, але аморальних, економічних відносин між суб'єктами економічної діяльності[3, с. 69]. У літературі її визначається як таку, що не обліковується і не контролюється державними системами управління виробничо-господарською діяльністю. Внаслідок цього обсяги тіньової економіки не включаються у валовий внутрішній продукт і не оподатковуються, а є джерелом незаконного привласнення частини результатів суспільної праці у вигляді прибутку, майна, цінних паперів та в будь-якій іншій формі з метою збагачення або збільшення легально отримуваних доходів. При цьому вона має різноманітні форми прояву: від існування нелегальних структур

до суто кримінальних видів діяльності, заборонених чинним законодавством (торгівля зброєю, наркотиками), від високого рівня бартерних операцій та свідомого заниження результатів господарювання до прямого ухилення від податків.

В період ринкових реформ в Україні відбулося бурхливе зростання та зміна форм і механізмів тіньової економіки. Почали формуватися та набирати сили мафіозно-спекулятивні та кримінальні структури, чий капітал примножувався на ґрунті невваженої інфляційної політики держави, невпорядкованості її кредитно-фінансової, банківської систем, а також відсутності в державі дієвого механізму протидії формам її прояву. Як стверджують фахівці, основний “тіньовий” капітал був сформований протягом 1992–1994 рр., а з 1995 р. відбувався лише його перерозподіл. Тіньовий ВВП у 1993 році склав 0,5 млрд. грн., а вже у 1996 році його обсяг зріс до 52,1 млрд. грн., тобто на 99 %. Так, у 1992 році частка тіньового ВВП становила 29,9 % відносно офіційного рівня, або 23 % від загального ВВП, вже у 1996 році ці показники становили відповідно – 63,9 % та 42,1 %, а у 2000 році. – 45,7 % та 36,4 %. Починаючи з 1997 року, коли зазначені показники тіньового ВВП відповідно склали 65,8 % та 43,7 % і досягли свого найбільшого значення, відбулося зменшення тіньового сектору, що спостерігається і у подальші роки. Не дивлячись на те, що обсяг ВВП, що створений в тіні, у 2000 році складав 77,8 млрд. грн., а у 2002 – 90,8 млрд.грн., або ж на 14,3 % більше рівня 2000 року, тіньовий ВВП у 2000 році по відношенню до офіційного рівня складав 45,7 %, та 36,4 % загального ВВП, а частка “тіньового” сектору у 2002 році становила 41,1 % відносно офіційного та 33,9 % від загального ВВП[1;4, с. 35]. Згідно офіційних даних рівень тіньової економіки у 2003 році складав 40 % відносно офіційного ВВП, у 2004 році – зменшився до 28 %, а 9 місяців 2005 р. інтегральний показник рівня тіньової діяльності всього по Україні залишився на рівні 28% [7].

Таким чином, не дивлячись на зменшення рівня тінізації з кінця 90-их років, посилення тіньових ефектів в економіці через розширення її економічної

бази, на думку В Предборського, було спричинено кризою державного управління економіки. Остання завжди пов'язана з гострим протиборством, протистоянням з приводу організації, здійснення або перерозподілу влади[5, с. 115].

Узагальнюючи існуючі точки зору, можна виокремити такі основні причини тінізації сучасної української економіки:

- низька ефективність системи державного регулювання, що унеможлиблює результативну взаємодію держави та підприємницького сектору ;

- неадекватність і безсистемність правового регулювання господарської діяльності, що створюють значні можливості для протиправних дій;

- непослідовність рішень органів державної влади, що призводить до значної зарегульованості діяльності економічних суб'єктів;

- наявність олігархічних груп, які прагнуть зберегти та розширити своє привілейоване становище та конкурують між собою за політичне та економічне домінування;

- зацікавленість окремих представників державних органів влади в існуванні тіньової економіки та в отриманні тіньових доходів;

- відсутність науково обґрунтованої стратегії розвитку країни та здійснення ринкових перетворень, що зумовлює помилки в діяльності державних органів влади;

- характер приватизації в Україні, яка відбувалась фактично напівлегально та зумовила первісне нагромадження капіталів в окремих груп населення;

- відсутність інвестиційної альтернативи тіньовим капіталам;

- потужний податковий тягар, який значно зменшує зацікавленість юридичних та фізичних осіб в офіційній підприємницькій діяльності;

- незахищеність громадян та підприємств від посягань злочинних формувань і встановлення прихованого контролю кримінальних структур за їх діяльністю;

- відсутність громадського контролю за діяльністю державного апарату тощо[8, с. 21 – 31; 6, с. 68 – 72].

Зазначена низка причин призвела до того, що поширення тіньової економічної діяльності в Україні досягло масштабів, за яких її неврахування спричинює значні перекоординовані макроекономічних показників і, як наслідок, серйозні помилки в аналізі, прогнозуванні та моделюванні соціально-економічної ситуації.

Посиленням тінізації економічних процесів та криміналізації влади виступає лобізм, що являє собою застосування сукупності методів і засобів впливу на представників влади з метою прийняття вигідних політичних рішень для невеликої групи суб'єктів. Особливістю вітчизняної економічної системи є глибока інтегрованість бізнес-інтересів з політичними процесами. Так, як вірно зазначає П. Круш, національна економіка перетворилася на певного роду акціонерне товариство, в якому свої інтереси можуть лобіювати лише великі “акціонери”, а малі, на жаль, неспроможні відстояти свої інтереси[2, с. 76 – 78].

У зв'язку з цим, в Концепції економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 рр. “Європейський вибір” зазначається, що “найбільш небезпечним є зміцнення позицій олігархічного капіталу, його зрощення з державною бюрократією, тенденції підпорядкування економіки та держави загалом корпоративним інтересам”. Така інтегрованість особливих груп у процес прийняття політичних рішень веде до розриву єдності держави і суспільства. Конфлікт між суспільством і владою, між інтересами громадян і реальними діями владних фінансово-політичних груп набув антагоністичних форм. А зрощення влади і бізнесу, корупція і хабарництво стали загрозою національній безпеці України[4, с. 6].

В цілому, зростання обсягів позаринкових форм впливу на підприємницький сектор викликає низку негативних наслідків. Найбільш основними з них є:

- руйнування офіційного сектору економіки, дестимулювання розвитку національного виробництва, що зумовлює наростання соціально-економічної нестабільності;

- втрата податкових надходжень, і, як результат, – ускладнення виконання державою своїх фінансових зобов'язань перед суспільством, посилення нерівномірності податкового тиску;

- недовіра та невідповідність дійсності управлінських рішень через відсутність повноти та об'єктивності офіційної інформації про розвиток економічних процесів в Україні;

- скорочення інвестиційних ресурсів в Україні через ускладнення відкритого витрачання тіньовими структурами прихованого від оподаткування доходу та його витікання за кордон;

- можливість монополізації економіки через зниження ціни продукції тіньового сектору на величину несплаченого податку;

- несправедливий та непрозорий розподіл національного доходу в суспільстві, нераціональне розміщення існуючих суспільних ресурсів;

- моральна і духовна деградація суспільства;

- поширення правового нігілізму, незахищеності громадян, недовіри до влади;

- формування негативного іміджу нашої держави в очах світового співтовариства через викривлений розвиток принципів демократичного суспільства.

І не дивлячись на те, що легалізація тіньової економіки видається досить проблематичною, адже абсолютна переважна частина нагромадженого капіталу сформувалася поза законодавчим полем, антитіньова та антикорупційна діяльність держави повинна стати одним із пріоритетів державної політики, що сприятиме прозорим та ефективним взаєминам між економічними суб'єктами.

Серед основних напрямів державного впливу, що сприятимуть зменшенню або усуненню позаринкових форм впливу на підприємництво, можна виділити наступні:

- запровадження послідовної й передбачуваної єдиної державної регуляторної політики в сфері підприємницької діяльності, що є запорукою побудови економічно розвиненого громадянського суспільства на умовах прозорості, передбачуваності, гласності та послідовності нормативно-правових актів;

- впровадження заходів прямої державної боротьби з проявами тінізації підприємницької діяльності через притягнення до адміністративної відповідальності суб'єктів підприємництва, що здійснюють незареєстровану і (або) неліцензовану діяльність, повністю або частково уникають оподаткування доходів, сприяють розвиткові хабарництва в органах державної влади тощо;

- проведення заходів з дерегулювання підприємницької діяльності в сфері реєстрації, ліцензування, сертифікації та стандартизації, втручання державних органів у підприємницьку діяльність шляхом інспекцій та перевірок та у сфері оподаткування, обліку та звітності, що сприятиме зменшенню державного надмірного втручання у діяльність господарюючих суб'єктів;

- створення умов для легалізації тіньових структур, повернення вивезеного з України капіталу шляхом утворення вигідних сфер застосування капіталів у вітчизняній економіці, умов для його продуктивного використання;

- проведення державної програми детінізації малого підприємництва шляхом вдосконалення системи державної підтримки; вдосконалення системи державного регулювання, тобто, спрощення та зниження реального рівня витратності комплексу адміністративно-економічних процедур, пов'язаних зі створенням та веденням власної справи; зниження податкового тиску з боку держави на мале підприємництво;

- повне виключення практики поєднання в одній особі владних функцій і функцій здійснення господарської діяльності, що забезпечило б унеможливлення використанням посадовою особою прав і обов'язків, пов'язаних з її посадою, з метою незаконного одержання тих чи інших благ, здійснення підприємницької діяльності, маючи певний вплив на своїх конкурентів;

- запровадження, в рамках регуляторної політики, системи державного захисту прав підприємців, що сприятиме уникненню фактів перевищення повноважень посадовими особами державних органів влади через ненормативне втручання у підприємницьку діяльність;

- розробка ідеології економічних і правових заходів щодо протидії корупції та тіньовій економіці, з використанням засобів масової інформації, які повинні послідовно та систематизовано сприяти формуванню відповідної громадської думки тощо.

Висновки. Зазначимо, що успіхи у напрямку усунення підґрунтя для існування тіньової економіки можливі лише за умови єдиної концепції та програми скоординованих дій для створення максимальної прозорості та врегульованості економічних відносин у суспільстві. З метою детінізації економіки України необхідним є створення оптимальної системи протидії позаринковим формам впливу на підприємництво на основі конструктивної співпраці гілок влади. Законодавча влада, яка розробляє закони, має нести повну відповідальність за наслідки їх дії, наприклад такі, які посилюють тінізацію економіки, сприяють зростанню соціальної напруги та погіршують розвиток вітчизняного виробництва. Виконавча влада, яка має суворо дотримуватися норм чинного законодавства, повинна вивчати наслідки дії законів і розробляти пропозиції, які обмежували б розвиток негативних тенденцій.

Виходячи із вищевикладеного можемо стверджувати, що визначені напрями діяльності держави по зменшенню тіньового сектору економіки,

боротьбі з корупцією та криміналізацією суспільства в умовах перехідної економіки України, на нашу думку, одночасно спрацюють на створення цілісної системи державного регулювання підприємництва. А питання практичної реалізації означених напрямів усунення позаринкових форм впливу на підприємництво та соціально-економічний ефект їх запровадження може стати напрямом подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гега П. Т. Проблеми протидії „тіньовій” економіці в Україні // <http://mndc.naiu.kiev.ua/Gurnal>
2. Круш П. Лобіювання економічних інтересів в державі // Економіка України – 2005. – № 10 – С. 75 – 80.
3. Мазур І. Корупція як інститут тіньової економіки // Економіка України – 2005. – № 8 – С. 68 – 74.
4. Послання Президента України до Верховної Ради України “Європейський вибір”. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 рр. // Урядовий кур’єр – 2002. – № 100 – С. 5 – 12.
5. Предборський В. До питання про сутність тіньової економіки // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 12. – с. 111 – 115.
6. Предборський В. Розвиток досліджень причинності тінізації економічних процесів в Україні // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 4. – с. 68 – 72.
7. Тенденції тіньової економіки в Україні. Міністерство економіки України. Департамент економічної стратегії. № 2006 – 1 (18) // Офіційний сайт Міністерства економіки України // www.me.kmu.gov.ua
8. Турчинов О. В. Тіньова економіка: закономірності, механізми функціонування, методи оцінки. – К., 1996.